

Воєнко

Клим Поліщук

(Із записної книжки)

I

Почував себе незвичайно: як перед першим причастям. Навколо гомін віковічних лісів, а просто вузенька заболочена дорога. Йду собі і, слухаючи того гомону, згадую вчорашнє... Хвилинами чую, як по шкірі проходять дрижаки, волосся на голові ворухиться, на руках виступають смуги... Настирливі думки проклятого Великого Міста то налітають, то відлітають, як спасівчані мухи... Змагаючись з ними, уважніше починаю слухати шепоту соснових віт і придивляюся, як грають на дубовім листі узорні плями вечірньою сонця... І не знаю, через що саме згадався мені Печерський монастир і звуколірний спів чернечого хору—"Світе тихий, святої слави..." Враз зупинився і зловив себе на дивовижній лайці: "У-у-у, чрезвичайка проклята!.."

Серце якось чудно забилося й затихло. Ноги стали важкі й непорушні, наче ті вулики, що висять на деревах, прив'язані там дбайливою рукою поліщука. "А поліщуки дуже дбайливі... — блиснула в моїй голові несподівана думка. — Дбайливі, але темні... Дуже темні..."

Йти несила. Звертаю з дороги й лягаю на зеленім моху під старим кремезним гілчатим дубом. З хвилину лежу непорушний, як придорожній камінь, пильно дивлюсь на клаптик синього неба й чогось наче чекаю. —Ах, так! Оті чудні слова поета:

На одвічно вічній і святій блакиті

Став Христос над світом у селянській свиті!..

—Дурниця! Ніякої блакиті немає! І Христа також немає! Є одна червона революція і чрезвичайка, еге!..

Схоплююсь на ноги. Думаю: невже це я сказав?!. Звичайно, я, бо навколо один тільки ліс і гомін урочистий, як... як... "Світе тихий, святої слави..." — розлягається луною по лісі. У скронях застукали маленькі молоточки. Щоб переконати себе в тім, що не божеволію, виймаю з кишені записну книжку й починаю читати. Нічого особливого. Читаю зовсім добре, а також розумію написане:

"10 червня, 1920 р., Київ. — Міст на Дніпрі зірвано. Свята Софія обстріляна з важких гармат. Музей розбито. Університет горить. Командантура евакуюється. Військо втікає. Червоні за Дніпром. Іду на своє рідне Полісся".

І ось уже цілих дві неділі йду і їду, а Полісся все ще попереду. Всією душею прямую до нього, а воно все ще далеке й недосяжне. Ціла низка гарячих днів і холодних ночей загубилась в моїх митарствах, але я вперто йду вперед, бо прагну спокою. Якого-небудь, але спокою...

Часами голодний, часами безпритульний, я не падаю духом і не трачу віри в те, що в затишних закутках борів, серед барвистих луків досить ще тихого спокою і досить ще чуття, якого вже давно немає там, де по цілих днях гримають гармати, а в темні й

душні літні ночі розпачливо б'ються об небо племінні крила "червоних півнів"...

Стомлене сонце сідало на спочивок. Високі й стрункі стовбури соснини засвітилися червоним блиском, наче велетенські свічки в якомусь величному храмі. Дивився на них і несвідомо шептав: "Тут навіть молитися можна... Цікаво..."

Знічев'я коло мене щось зашелестіло й почувся чийсь голос:

—Добрий вечір, товаришу!

Озирнувшись, побачив перед собою в потертім френчі захисного кольору й синіх штанах "галіфе", чорнявого, з голеним і таким нервовим лицем, високого панка.

— Добрий вечір! — відповів я йому, як крізь сон, все ще не можучи визволитися від того чудного настрою, який опанував мною під час моєї самотньої мандрівки.

— Куди йдете? — спитався він мене.

— Ще й сам не знаю, — по щирості признався я. — Просто сюди, на Полісся...

Він якось чудно всміхнувся і співчуваючо хитнув головою:

— Ви, певно, з якогось великого міста?

— З Києва...

Панок змірив мене поглядом своїх карих, трошки злотих очей і промовив:

— Може б ви зі мною були, га?

— А де то?

— Отут в селі, при волосному Ревкомі.

— При Ревкомі! — скрикнув я здивовано.—Так червоні вже й тут є?

— Давно вже! — сказав панок. — Прийшли й пішли далі. Певно, вже вони за Берестям...

—Хто ж ви такий? — спитався я його.

— Петро Коцюбенко!—сказав він, простягаючи мені руку. — Колишній студент-правник і соціаліст-революціонер...

— Ви тутешній?

— Ні, я також прийшов.

— Що ж ви тут робите?

—Раніш учителював, а тепер керую справами Ревкому.

—Хто ж ви по положенню?

—Писар і заступник голови Ревкому.

— Ах, так! — сказав я. — Тоді ви відчуваєте себе на певнім місці?

— А ви як? — всміхнувся він до мене. — Певно, контрреволюціонер!..

— Який там контрреволюціонер! В 1906 році власноручно підпалював панські скирти,—несподівано для самого себе сказав я йому.

Він нахмурих суворо брови й пильно подивився мені в очі.

— Ви брешете! — сказав він черев хвилину. — Ви ніколи й ніде нічого не палили і не будете палити...

—Як можете знати?—заперечив я, бажаючи переконати його в своїй революційності.

— Видно пана по холявах! — зареготався він і несподівано сказав: — Ходім!

Повернувся до мене спиною і майже бігом кинувся на дорогу. Я стояв на своєму місці, не знаючи сам, що робити. Як поведінка, так і розмова цього дивного панка, здавалася мені не тільки чудною, але й непевною. "Хто його знає, що він за чоловік?!" — думав я про себе в той час, як він уже став на дорозі і нетерпляче кричав:

— Ну, ви, приблудний інтелігент, довго ще там будете думати! Чи хочете, щоб я вас ще просив?

Сміючись, вийняв з кишені свого френча маузера й показав:

— Бачите оцю штучку?!

— Божевільний якийсь, напевне!—подумав я про себе і сказав голосно: — Бачите, я дуже давно не був у лісі!.. Знаєте, я дуже люблю ліс!..

— Гм...—заговорив панок.—Ліс дуже гарна штука, але його скоро не буде!..

— Чому?

—Товариші селяни знищать.

—Як так?..

—Дуже просто! Вирубають його та й годі...

— Ви думаєте?

— Гм, напевне знаю!

Розмовляючи так з ним, я вийшов на дорогу і став поруч нього. Він стояв і, дивлячись замислено на освітлені сонячними променями стрункі стовбури високих сосон, сумно говорив:

—Пропаде ліс, звичайно, пропаде! Рубають, аж тріщить, кажуть, що пролетарські закони проводять у життя...

— Хто каже? — спитався я.

— Селяни!.. Хто ж інший?.. — гірко відповів він. — Оце приходив подивитися, чи багато вже знищили...

— То ж ліс, здається, ще цілий, — сказав я.

Лице його болючо зворушилося.

— Цілий?! Ви, товаришу, ще не бачили нічого... Ще не бачили, як гине краса... Я сам, знаєте, соціаліст-революціонер і стою за соціалізацію, але це щось незрозуміле...

—А ви ж, кажете, керуєте справами Ревкому, так чому не забороните?

—Не можу, товаришу! Не можу, бо так хоче сам голова Ревкому!..

— Хто він?

— Ви його побачите!

Поклав маузера в кишеню, здійняв свого студентського кашкета і цілком несподівано заспівав: "Світе тихий, святої слави..."

Серце забилося, а в голові виринула якась неясна, але настирлива думка.

—То ви співали в лісі півгодини тому?—спитався я його.

Він перестав співати і здивовано звернувся до мене:

— Я вас хотів спитати про це саме!

—Дивно! — сказав я.

— Гм, дуже навіть, — промовив він. — Ходім!

II

Волосний Ревком знаходився в помешканні ліквідованої Волосної Управи, де колись була жидівська корчма. У великій, вимазаній білою глиною кімнаті містилася канцелярія Ревкому і відбувалися засідання. В передньому кутку висів образ невідомого святого в архієрейських ризах, голова якого була заліплена аркушем синьої бібули з намальованою червоним олівцем шестикутною зіркою. Коло образу стояв великий сосновий стіл з пляшками, а коло нього декілька обшитих зеленим оксамитом делікатних стільчиків, на яких валялися якісь папери й часописи. На стінах, починаючи від образу і аж до самого порога, висіли барвисто розмальовані плакати з революційними гаслами: "Війна палацам і спокій хатинам", "Немилосердно борітеся з вошею, бо вона гірша сотні буржуїв" і "Світовий пожар в крові, Господи, благослови!"... Дарма, що вже вечоріло і в хаті стояла невиразна сутінь, все ж таки було видно, що цегляна підлога дуже засмічена недокурками й курячим пір'ям.

—Сьогодні реквізиція курей була. Насмітили трохи...—сказав до мене Коцюбенко, йдучи до стола.

Я мовчки роздивлявся по хаті і вдихав у себе задушливе повітря Ревкому, яке чаділо махоркою, цибулею і чимсь таким кислим, чого вже ніяк не можна було розібрати.

— Ну й пахне тут у вас! — сказав я.

—Хіба?—здивувався Коцюбенко.

Я відчинив вікно і став коло нього. Разом зі свіжим повітрям в хату вкотилося широкими хвилями настирливе квакання жаб на болотах і незвичайно сумний спів якоїсь лісової пташки. Згадав соловієві пісні в київських садах на Печерську і щось болючо стиснуло за горло. "Не скоро, мабуть, доведеться чути їх знов..." — подумав я про себе і спитався вголос:

— Тут у вас соловії не співають?

—Які там соловії на службі в народі?—засміявся Коцюбенко. —Тут навіть жаб нема коли слухати.

— Ви переконано працюєте?

—Як би там не працював, але працюю! Яке в чортового батька може бути переконання там, де йде сама огидлива боротьба за шматок насущного?..

—А я думав, що ви з переконання...—почав було говорити я, як він мене перебив:

— Були часи, що працював і з переконання. Як була Центральна Рада, то ночей не досипляв. З села в село кидався і скрізь галасував. Товариші селяне! Тепер, мовляв, революція і свобода, а через те всі панські землі стали загальним добром. Досі ми з кацапами жили в одній царській державі, а через те кацапи полізуть до нашого чорноземчику, бо на Московщині нічого їм робити з тими пісками та болотами. Отже, нічого нам лізти в спілку з кацапами, а треба зробити Самостійну Україну і забрати собі всю свою земельку...

— Чи не коміки?! — несподівано вирвалося з моїх уст.

Коцюбенко спалахнув і аж на ноги схопився:

— А ви що таке?! Інтелігент! Анемія ходяча! Неміч бліда!

Признатися по правді, я оторопів трохи, але зачеплене за живе самолюбство само заговорило, як того вимагали обставини і "мода".

— Я людина цілком вільна і по своїх переконаннях справжній анархіст-індивідуаліст... Ніколи ні до якої політичної партії не належав, але завжди був за Революцію...

Коцюбенко тільки руками розвів.

— Як бачу, то ми обоє рябє і нічого нам сперечатися! Я теж такий анархіст, як і ви, тільки з тією різницею, що ви втікаєте від того, що хитріше й сильніше за вас, а я, навпаки,—йду до нього і згоджуюсь з ним...

— Але ж ви самі казали, що являєтесь цілком безвладними проти того, що діється тут,—сказав я.

— Так, я сказав! — зморщився він. — Але селянство є сила самого чорнозему і її треба поважати...

— А мені здається, що не всяка сила заслуговує на це, тим більше — сила селянська, яка, по суті, є цілком сліпа...

— Сліпа, але для таких анархістів, як от ми, вона дуже корисна.

— Не розумію!

Коцюбенко підійшов до мене і плеснув мене по плечу:

— Дуже просто, товаришу! Я був там, звідки тепер вигнали вас. Я блукав так, як тепер блукаєте ви. Тепер я сиджу собі тут і ви також можете сидіти. Зроблю вас своїм помічником або лісничим і сидіть собі та тільки жаб слухайте...

— Не сказав би я, щоб це було так приємно.

— Ах, так ви приємностей шукаєте!.. Ну що ж, тоді йдіть собі в нетрі, печери, пущі або емігруйте за кордон!.. Але скажу вам по правді, що ніде ви не знайдете спокійнішого місця, як тут!.. Знаєте, небезпеці завжди треба сідати на самий ніс, от так, як муха сідає волові...

— Гаразд! — сказав я. — Я вам, товаришу, буду дуже вдячний, тільки мушу сказати вам наперед, що революційний робітник з мене буде не дуже-то добрий.

— Пусте! — якось чудно всміхнувся він. — Мені потрібна тут людина! Ви розумієте—людина! Вірте мені, товаришу, що як тільки я вас побачив у лісі, так почув себе наче на полюванні. На мене так повійнуло минулим з того чудового Великого Міста, що я за всяку ціну вирішив залишити вас у себе. Ви знаєте, що тут ні з ким слова обмовити, хіба що...

Зітхнув і махнув рукою в бік пляшок на столі. Потім підійшов до дверей і крикнув:

— Товаришу діду! Принесіть сюди світло!

За дверми щось заворушилося, закашлялося й незадоволено прогугнявило:

— І ніколи нема тобі супокою ніякого!..

Коцюбенко широкими кроками пройшовся по хаті і знову підійшов до мене.

— Наш Ревком складається з трьох членів: селянина Жури— біди, бувшого унтера царського війська Підкуйноги і мене, причому Журибіда являється головою Ревкому і

разом з тим носить всі почесні адміністративні назви, як от "Опродком" та "Бідком", Підкуйнога—начальник міліції, а я фактично всю роботу роблю...

—Д ля чо го?—спитався я, скорше з чемності, ніж з цікавості.

—Для того, щоб не допустити сюди яких-небудь зайд з центру, яких можуть просто призначити,—сказав він.

— Ось як?

— А так! Повітовий комісар знає, що в нас уже існує весь адміністративний апарат, і не докучає нам. Якось прибув сюди один комісарчик з червоноармійцями, так я нагодував їх, напоїв і вони поїхали собі тихо.

— І довго так прийдеться сидіти?

— Хто його знає? Певне, аж до зміни!

— Якої зміни? Звідки?

— Всякої! Мусить же вона колись бути! Є ж десь там якісь повстанці, Петлюра, Петрушевич, Скоропадський...

—Навіть Скоропадський?!

— Хіба нам не все одно?

—Я думаю, що не все одно, коли гратися в Ревкоми всякі...

— А що нам такого станеться?! Ми, звичайні інтелігентні робітники, скрізь можемо бути корисними. Головне, вміти своєчасно зорієнтуватися й прилаштуватися...

— І це говорить есер? — сказав я.

— Не есер, а анархіст такий, як от ви! — відповів він. — От пожие те тут трохи, то побачите!

—Хотів би я вашого Журибиду побачити. Напевне, цікавий чоловік, коли головою Ревкому зробився?

—Я його думаю ще й воєнкомом зробити!

— Що то таке?..

—А то воєнний комісар! Сьогодні отримав припис негайно вибрати такого, бо, мовляв, волость мусить мати певну військову силу.

В хаті стало зовсім темно. Плакати кудись позникали, а в кутках скупчилися чорні тіні.

—Ну й сторож же!—крикнув Коцюбенко.—Буйвіл якийсь...

В той час двері відчинилися і в хату увійшов старенький, білобородий, в постолах, в білих штанах і сорочці, сутулуватий дідок. В своїх старечих тремтючих руках він тримав велику воскову свічку і коли ставив її на стіл, то робив це так обережно, наче вона могла розхлюпатися. Поставивши на стіл свічку, він помалу нахилився над одним стільчиком і став його гладити рукою.

—Що ви там робите, товаришу діду?—спитався Коцюбенко.

Дід підвівся і жалібно, якимось по-дитячому, сказав:

— По ліквізації попалися бідні стільчики, по ліквізації.

Коцюбенко нервово забігав по хаті. "А ліс гине!.. А ліс гине!.." — повторював за кожним разом. Раптово підбіг до стола і взявся за

пляшку. Підняв, глянув проти світла, кинув і взяв другу. Другу також кинув і схопився за третю, але вже навіть і не дивився.

—Чого всі пляшки порожні?—суворо звернувся до сторожа.

Той, не поспішаючи, помалу підвів свою стару голову і сказав:

—Та то, мабуть, товариш Рилко випив!.. Ви кудись ходили, а він з товаришем міліцейським частувався...

—Ану, покличете сюди того міліцейського!

Дідусь глибоко зітхнув і наче не чув нічого, продовжував стояти на одному місці.

— Ви чуєте, товаришу діду?—нетерпляче промовив удруге Коцюбенко.

— Чую, товаришу! — сказав нарешті дідок. — Все чую, а тільки думаю про те, як воно в світі божому діється оте все?.. Те туди, а це сюди, те так, а це с'як, і ніяк ладу не добереш, що воно йдо чого?..

— Про що це ви, діду? — спитав я його.

Він здригнувся і злякано видивився на мене. Як видно, він тільки тепер побачив мене і не знав, як саме поставитись до мене. Його старече лице якось чудно здригалось, сірі очі швидко перебігали то до мене, то до Коцюбенка.

—А я й не запримітив, що в нас чужий пан сидить, — сказав він, беручись рукою за потилицю.

— Не пан і не чужий, а товариш і свій! — озвався Коцюбенко.

—Товариш і свій?!—здивовано повів бровами дідусь.—А я думав, що пан якийсь, а воно он що!.. Скрізь товариші, слобода та ліворуція... Хіба ж не диво, що отой злидар Журибіда так роз— поряджується тут?.. Та ж він ніколи путящим наймитом не був, не то щоб...

—Діду! — сердито крикнув Коцюбенко. — Годі балакати! Йдіть, куди вам сказано!

Дідусь затих, зігнувся і так пішов до дверей. Але вже аж в дверях прошамкотів:

—Товариші все, товариші!..

III

По стінах затанцювали тіні. Свічка палахтіла й чаділа, а прикрий дух пригарі нагадував щось далеке, забуте й сумне, не то чиїсь похорони, не то страсті Христові в чистий четвер... Коцю— бенко заклопотано шпортався в купах газет, що лежали на столі й тихенько наспівував:

Ми всіх катів зітрем на порох,

Повстане військо злидарів...

З вікна тягло вогкою прохолодою, з якою стелився по хаті легкий аромат розквітлих маків на городах. Я встав і почав розглядати плакати. Все старе і давно відоме, ще звідти, з Великого Міста. Тисячі раз наліплювали їх на всіх вулицях і провулках, тисячі раз кричали про це на мітингах півбожевільні люде і тисячі раз вбивалися в мізок якісь незрозумілі думки, якими вбивалися всі почування серця й пригнічувалася душа... Тисячі раз... Тисячі раз...

В сінях почулися важкі кроки і на порозі з'явився високий, дебелий, кремезний, з великими чорними вусами, в старому жовнірському мундирі, в картузі з червоною

звіздою, з револьвером і шаблею при боці, якийсь чолов'яга. Тримаючись по-військовому, він підійшов до стола на два кроки і, звертаючись до Коцюбенка, гаркнув:

—Честь імею з'явиться, товарищ секлітар!

— Чому в пляшках нічого немає?—суворо спитався Коцю— бенко.

— Випілі, значіцца! — відрубав чолов'яга.

— Ви, товаришу, зробіть так, щоб було повно! — сказав Ко— цюбенко. —У мене гості...

Чолов'яга повернувся до мене:

—Честь імею кланяцца! Очінно пріятно пазнакоміцца!.. Підійшов до мене. Взяв під козирок і простягнув руку.

—Начальнік местной красной міліції,—сказав чваньковито.

Коцюбенко перестав шпортатися в паперах і повернув голову в наш бік. Дивився начебто спокійно й лагідно, але лице його кривилося і права брова весь час підстрибувала вгору. Раптом він якось рвучко випростувався і сказав:

— Потім, товаришу, потім! Зараз робіть те, що вам сказав!

Начальник міліції чогось моргнув до мене і кинувся до стола: —Чічас всьо будет!..

Позбирав на столі порожні пляшки й виніс їх у сіни. Потім вийняв з кишені дві пляшки і, ставлячи їх на стіл, сказав:

—А вот закусочки нету!

—Треба дістати,—сказав Коцюбенко.

— Где ейо достать теперіча, када все леглі спать?..

— Пошліть діда до Постерначки.

—Такая буржуаза з дедом і говоріть не будеть... Я луче міліційонера пашлю...

—Діло ваше! Ви ж відаєте господарськими справами!

— Совершенно, нуда!—засміявся кутніми зубами "начальник". —Тето дело мне ізвесно харашо...

Миттю скинув з себе кашкета, кинув його на стіл і побіг у сіни. Через хвилину почувся надворі його голос. Говорив, наче довбешкою бухав:

— Вазьмйош боханку хлеба, немножко агурцьов і куска трі салаімаршцуда...

Хтось тихо щось говорив йому, але за його голосом не було чутно.

— Штоб мне чічас бил тут! Понял?

Хтось знову сказав щось, але "начальственный" голос так гримнув, що той відразу занімів.

—Не разгаварівать! Марш! Понял!

—Чуєте? Чи ж не Цербер? — сказав до мене Коцюбенко.

—Хто його знає... — озвався я. — Ще не придивився до нього, як слід.

— Цікавий тип і разом з тим дурний-дурний!.. От поговоріть з ним трохи...

В той час в хату ввійшов начальник і, звертаючись чомусь до мене, так співчуваюче і по-товариському промовив:

—Знаїте, необразованность такая!.. Толькі што пробуждающца...

— Це ви про що?—спитався я його.

— Да про етих саміх товарищов мужіков, што в красной міліції...

— А ви, певне, вже багато світа бачили?—спитав я знову.

Начальник вирівнявся в самовпевнену позу і стукнув себе кулаком в груди.

— Ого, где я толькі не бил?! — зітхнув голосно.

Коцюбенко хитро підморгнув до мене і голосно промовив:

— Товариш Підкуйнога багато дечого бачив і знав! Не те, що ми з вами, все в школах та з одних книжок... Його життя вчило...

— Вот іменно жість!—захоплено скрикнув "начальник". — Што ні єсть, а самая настоящая жість!.. Сперва в ополчанцах служіл, а потом трі года на самой войне бил...

— Я також був на війні, але все в резерві,—сказав Коцюбенко з усмішкою.

Підкуйнога весело розреготався:

— Ну, што такое резерв?! Я на самом фронте і в самом огне! .. Бил в Румунії, бил в Карпатіях, бил в Галіціянах, бил в Мазурії і скрозь, где толькі воевалі. Било так, што гавстрійці стреляють, немці стреляють, мадярі стреляють, а ми как толькі на ура, так чічас нічіву нету...

Балакаючи щось з самим собою, ввійшов у хату сторож. В руках тримав буханець хліба і миску з огірками.

— Кому оце дати?—спитався він, звертаючись до Коцюбенка.

— Ставте на стіл, товаришу діду! — сказав до нього Коцюбенко.

— А сало где?—кинувся "начальник".

— Зараз принесу!—буркнув сторож, ставлячи на стіл миску з огірками.

— Йдіть ви краще самі за тим салом, а товариш дід нехай сідає коло столу,—сказав Коцюбенко.

Сторож глибоко зітхнув і, нахилившись до одного стільця, довго розглядав його.

— Гм... Аж страшно сідати на нього... — всміхнувся.

Потім легенько провів по ньому долонею, здмухнув і сів.

"Начальник" весь час дивився на нього з несхованою іронічною усмішкою.

— Необразованность... Толькі ешо пробуждающца... — сказав і пішов з хати.

— А ви, товаришу, чому не сідаєте з нами? — звернувся до мене Коцюбенко.

— Чому не сідаєте?—проказував слідом на ним і дідусь.

Ввійшов "начальник". Схопив мене на рукав і потяг до столу.

— Присаживайтесь, товарищ!..

Коцюбенко повернувся до вікна, взяв там якусь брудну шклян— ку і, наливши самогону, подав мені.

— Ви наш гість, ви й починайте!

— Та я не п'ю горілки! — пробував я відмовитися.

— Вина в нас немає! — суворо сказав Коцюбенко.

— Да, да! Віна в нас не імеєцца, — промовив "начальник".

— Пийте, що дають! — журно хитнув головою дідусь.

Я випив.

Коцюбенко забрав від мене порожню шклянку, налив собі по самі вінця і став

промовляти:

— Сьогодні в вас два важні випадки і мені хотілось би сказати з приводу цього своє слово. Перший випадок дав нам нового товариша і співробітника, а другий випадок дасть нам воєнкома. П'ю за його здоров'я!..

— Якого воєнкома? — здивовано озвався дідусь.

— Дійсцвітельно, што за воєнком такой?—потягнув себе за вуса "начальник".

— Це, товариші, дуже важна справа!—став казати Коцюбенко. — Сьогодні прийшла до нас від повітового комісара така бумага, щоб ми негайно вибрали собі воєнкома. Вибраний нами воєн— ком буде завідувати охороною спокою в нашій волості й порядкуватиме всіми військовими справами.

— Разі?—схопився "начальник". — Вот так раз!..

— А так!—сказав Коцюбенко.

— Воєнком не тільки порядкуватиме всіми справами, але й робитиме мобілізацію, якщо це буде потрібно...

— І мобілізацію! — підвів дідусь брови.

— Навіть і мобілізацію! — повчаючим тоном сказав Коцюбенко, вихиляючи шклянку.

Вихилив за одним духом і посунув її до "начальника".

— Пийте!

— Піть я буду, но толькі міня очінь інтерісуєть тето дело, — сказав "начальник", наливаючи собі шклянку. — Кого же вибрать нам, га?..

— Постернака вибрати треба,—озвався дідусь.—Він як був колись старшиною, то возив рекрутів до прийому...

Коцюбенко сердечно розсміявся:

— Ні, товаришу діду, Постернака вибирати не можна, бо він глитай і куркуль. Тут треба вибрати когось такого, щоб був справжній пролетар і революціонер...

— Совершенно, нуда!—загарячився "начальник". — Воєнком —дело суровое і нада штоб по-найстоящему, вот што!..

— Так кого ж тоді вибрати? — буркнув сердито дідусь. — Вас, чи що таке?..

— Мовчіть, товаришу діду! — сказав на те Коцюбенко. — Товариша Журибіду треба вибрати, он кого!..

— Як Журибіду, то й Журибіду,—згодився дідусь. — Тільки він ніколи навіть путящим наймитом не був...

— Зате він справжній пролетар і революціонер...

— А так, так!..—захитав дідусь головою.—Так, так!.. Ліворуція тепер... Постернака ніяково вибирати...

IV

Шклянка обійшла навколо столу вже третій чи четвертий раз, коли двері в хату широко відчинилися й слідом за цим почувся тоненький і пронизливий голос:

— Що тут у вас робиться, га?! Знову распущеніє!..

Коцюбенко, не встаючи з місця, голосно сказав:

— Ніякого распушення, товаришу Журибіда! Йдіть-но сюди та сідайте разом з нами!

— Що таке? — верескнув на всю хату і до столу підбіг щупленький, зарослий ріденькою рудою бородою, з маленькими очима, в сірій поліській свиті, вибіячених штанах і в постолах з ремінними волоками, середнього зросту дядько.

Втягнувши голову в сухорляві плечі, він злісно, якось по-зłodійському, перебігав очима по наших лицах, заки не зупинився на мені.

— А це хто? — скрикнув.

— Це, товаришу Журибідо, мій давній приятель і революціонер. Він прийшов сюди, щоб допомогти нам...—почав був говорити Коцюбенко, але Журибіда перебив його:

— А хіба ми самі не можемо тут ради дати, чи що таке?!

Вибрані твори

— Виходить так, що не можемо! — спокійно сказав Коцюбенко.—Тут чим далі, тим збільшується робота...

Журибіда часто заморгав очима й поспішно спитався:

— Яка там ще робота?

— От прийшла від повітового комісара така бумага, що тільки держись!

— А що таке? — злякано метнувся він.

Коцюбенко встав і, повернувшись до Журибіди, голосно і врочисто вирік:

— Наказують нам негайно вибрати собі воєнкома, який зараз же взявся б за впорядкування військових справ у волості...

— О, так це не жарт! — вражено промовив Журибіда.

— Совершенно, нуда! Дело суровое!—озвався п'яним голосом "начальник".

Дідусь також хотів щось сказати, але закашлявся і тільки рукою махнув.

Коцюбенко відставив пляшки набік, витягнув з пачки газет, що лежали коло нього, аркуш рижої бібули і діловито заговорив:

— Справа негайна, а пора пізня. Ми чекали вас, щоб зробити засідання, але вас не було. Отже, сідайте на своє місце та й почнемо радитися.

— Про що радитися?—тривожно спитався Журибіда.

— Як то про що? — спокійно сказав Коцюбенко. — Хіба у нас мало справ? Кажу ж вам, що негайно треба вибрати воєнкома. Потім справа з лісом, розверстка хлібних лишків і реквізиція курей та полотна... Чи, може, ви думаєте чекати, заки до нас не пришлють кого-небудь в повітового Ревкому?..

— Крий нас, Боже! — скрикнув Журибіда.. — Хіба ми самі не виберемо того... як його... того воєнка?..

— Ну, так чого тоді й балакати?—сказав Коцюбенко.—Випийте чарку і сідайте!

— Я той... я согласний...

"Начальник" запобігливо схопився з місця, налив повну склянку самогону і подав Журибіді...

— Випийте, товарищ Ревком!..

Журибіда випив до дна і, спотикаючись, поспішно заліз за стіл, взяв стільця і сів між мною та Коцюбенком. Спершись ліктями на стіл, він, як гусак, витягнув цікаво

свою рудобороду маленьку голову і так зацікавив. "Начальник" сів по другім боці стола, поруч півсонного дідуса і весь час чогось підморгував до мене. Раптом дідусь заворушився і встав на ноги.

— Ось що, товариші!—заговорив він. — На мій погляд, вибирати того военка ми не маємо з кого. Добре сказати "военко", але як він не на жарт забере в свої руки силу, то тоді може бути кепсько... Як би ще так Постернака, то...

Закашлявся і сів на своє місце. Журибіда злісно глянув на нього і сказав:

— Ви не маєте права говорити, бо ви не член!

— Оттакої! — заперечив дідусь. — Завжди говорив, а тепер не маю права! Як же це так?

— А так, що ви буржуазам весь свій вік прослужили, а через те й не мішайтеся...

— А ти ніколи й путящим наймитом не був! — спалахнув дідусь.

Журибіда так і підскочив.

— Виведіть його зараз же з хати!—верескнув до "начальника".

"Начальник" глянув спершу на мене, потім на Коцюбенка і, підвівшись з місця, взяв діда за руку.

— Ну, товарищ дед! Марш отцудова! Довольно необразованність свою показувати.

Дідусь шарпнув руку до себе, схилився на стіл і байдуже промовив:

— Я кажу до діла, а як ви не хочете слухати, то я й сам піду від вас... Оце яке велике цабе, що аж страшно боятися!..

— Ну, годі вже, годі! — озвався Коцюбенко, який досі дивився і мовчав.—Я, товариші, цілком згоджуюсь з товаришем дідом, тільки з тією різницею, що, на мою думку, товариша Журибиду можемо вибрати хоч би й зараз і то без усяких сумнівів...

— А почіму не міня?! — схопився з місця "начальник". — Я ж челевек военний і тето дело харашо знаю!..

— Военний то военний, а дурний, як порожня бодня!—засміявся дідусь. —То ж як не є, а Журибіді ти в підметки не годишся...

— Марш отцудова, необразованність такая!—кинувся, як опечений, "начальник", але цьому заперечив уже і сам Журибіда.

—Зостав!—сказав він до "начальника".—Я тут старший і я маю розпоряджуватися!..

"Начальник" став струнко.

— Віноват, но ви ещо не сказалі отставіть!..

—Ну й "отставіть", чого там ще!.. Сідайте!.. А бути Военком я й сам не хочу... То ж Опродко — я, Бідко — я, Ривко — я, а тут ще й якийсь Военко!..

Коцюбенко заперечив:

—Тоді розвалиться вся наша справа! І Опродком, і Бідком, і Ревком остільки поважні звання, що обов'язки военкома самі собою напрошуються до вас! Тут ні я, ні товариш Підкуйнога, ні ніхто інший з нашого села не зможе взяти на себе відповідальність праці военкома. Я, наприклад, ледве справляюся з канцелярією, а товариш Підкуйнога з одною міліцією не може ради дати. Я вчився всього з книжок, товариш Підкуйнога весь час знаходився під чужою командою і все це взятє разом є

ніщо в порівнянні з природним розумом і хистом, якими володієте ви!.. Отже, щоб якнайкраще вийти нам з того становища, в якому ми опинилися тепер, ви, товаришу Журибідо, мусите стати Воєнком і тим самим прибрати до своїх рук у вашій волості всю адміністративну, громадську, політичну, господарську й військову владу і запровадити твердий режим і міцну дисципліну, щоб усі знали й почували те, що свобода є свободою, життя — життям, праця — працею, а влада—владою... Ось як я розумію!..

Журибіда заворушився. Борідка його затряслася, вузькі очі засвітилися якимись чудними вогниками і, заїкаючись, він став говорити:

— Еге, еге... Твердий режим... Значиця Воєнко... Я той... Соголашаюся, еге... Тільки той, як його... Той, що я робитиму?

Сказав і хитро подивився на нас. Коцюбенко тільки руками розвів:

— Як то що?..

Подумав трохи і додав:

—Співробітники ваші будуть усе робити, а ви тільки командуватимете... Бачили де-небудь, як пишуть на машинці? Тут притиснув, а там вискочила буква. Так і то. Треба тільки налагодити те все...

Журибіда аж в долоні сплеснув.

— Ай справді! Як на машинці, еге ж!.. Тут притиснув, а там вискочило...

Поклав на стіл обидві руди і став перебирати пальцями, роблячи вид, наче щось притискав ними. Далі скрутив "головою":

— Тільки... тільки як його притискати?.. — промовив пониженим голосом.

— Та то я для прикладу згадав про машинку, а на ділі треба розуміти так, що коли схопив до своїх рук владу, так, значиться, тримай її...—сказав Коцюбенко.

— Еге ж, схопив, так тримай... Нічого не зробиш...

—Так що ж, товариші, так і записати, чи, може, проголосуємо? — спитався Коцюбенко, звертаючись до всіх, що сиділи за столом.

— Мене кажіцца, што нада будіть проголосовать, — важно промовив "начальник".

— Проголосуйте, товариші, хто за те, щоб ви були воєнкомом, так нехай піднесе вгору руку,—сказав до Журибіди Коцюбенко. Той метнувся і, якимось соромливо, проказав:

—Хто за те, щоб я був воєнкомом, нехай піднесе вгору руку!

Всі, не виключаючи навіть дідуса, піднесли руки. Журибіда подивився-подивився і сказав:

—Три голоси, а я четвертий...

Глянув на мене:

— А ви чому не голосуєте?

— Та ж я тут тільки гість, — відповів я.

—Еге ж, я того... забувся...—якимось розтеряно промовив він.

Коцюбенко підсунув до себе шклянку, налив самогону і встав на ноги.

—А тепер, дорогий товаришу, дозвольте мені сердечно привітати вас! Хай вам Бог допоможе чесно й непохитно провадити свою працю і не забувати того, що всяка

власть від Бога і все мусить робити по-божому. За вас я цілком певний, бо ви чоловік справедливий і все будете робити так, як вам скаже ваше сумління. Вітаючи вас, п'ю за ваше здоров'я!

В той час, як Коцюбенко виголошував свого тоста, Журибіда соромливо кліпав своїми маленькими оченятами, наче йому плювали в лице. А коли той скінчив, він всміхнувся і захвилювався:

—Тая той... я нічого собі... спасибі вам... як сумління, еге ж...

Але тут підвівся "начальник". Розгладив вуса, кашельнув і заговорив, як камінням посипав.

— Поздоровіть і я могу, но тільки дольжон сказать вам здєся, што када ти власть какая-нібудь, так імєй від настоящій!..

—Про що це ви, товаришу?—цікаво запитався Коцюбенко.

—Пазвольте вислушать!—сказав на те "начальник".—Січас наш товаріщ Журібєда стал начальством, да єщо й военним, а від у ніво совершенно простой і необразованный...

—Вибачайте! Я щось нічого не розумію,—озвався Журибіда.

— А вот я чічас скажу! — моргнув "начальник". — Как же так, што Опродком, Бедком, Ревком і Военком, а как самий обна— кавенний мужик?.. По-моєму, нада імєть начальственний від; а так нікто й слухатьєся не захочєть. Нада, штоб товаріщ военком оделєся как следують і поехал з поліцейскімі посмотрєть по всей волості, штоб все відєлі ево і понімалі, кто управлєють...

Журибіда так і захопився. Встав на ноги, підняв угору обидві руки і, оглядаючи свої постолі з ремінними волоками й вишиті червоною заполоччю поли своєї свити, ніяково промовив:

—Ай справді?.. Товариш правду каже!.. Якось воно не тєє... Постернак, як був тільки одним старшиною, то куди краще виглядав, а я ж той... Опродко, Бідко, Ривко і Воєнко...

— Ну, що там Постернак? — сказав Коцюбенко. — Глитай, куркуль, зволоч, дурень! Ви ж пролетарій і...

"Начальник" схопився з місця і крикнув:

— Так што, по-вашему, нада такім і бить? А власть для чіво єму дана?.. По-моєму, нада так, штоб товаріщ военком обулся в харошія сапагі із шпорами, оделєся в ґаліхве і хренч, повєсіл сібе коло пояса шашку і револьвера, на шапке красноармейськую звезду поставит, тогда последній дурак будіть понімать, што ето настоящая власть, і будєть єйо боятьєся і слухатьєся!..

Журибіда оглянүвся наліво—до мене, а потім направо—до Коцюбенкаі, поспішаючи, заговорив:

—Еге, еге!.. Товариш правду каже... Як же так, справді, в оцій свиті?!

Вдарився руками об поли і так занімів...

Коцюбенко знизав плечами, всміхнувся і поважно сказав:

— Що ж, як хочєте, так і одягайтєся! Тільки де ви дістанєте оцє все? Цє ж амуніція,

а не що-небудь!..

Журибіда тільки рота роззявив:

— Ай справді!..

Але "начальник" заговорив знову:

— А власть для чіво? Ви тільки дайте мне пріказаніє, так я чічас достану всьо, што нада!..

—Ну, то й дістаньте!—просто сказав Журибіда.

Коцюбенко перебив:

— Почекайте! Це ж справа зовсім іншого порядку, а в нас же засідання. Ми ще мусимо обговорити справу з лісом, розверсткою хлібних лишків, а також реквізицію курей та полотна...

— А по-моєму, — озвався "начальник", — здеся нету чіво говоріть!.. Все еті вопросы может разрешіть своєю властю одін тільки товарищ Журибеда!..

— Не розумію!—здивувався Коцюбенко.—Як можна вирішувати питання, зміст яких ще не відомий?.. Я, наприклад, хотів порушити справу з порубкою лісу. Ось приїхав мій старий товариш, сам добрий лісничий, і я думав доручити йому догляд за лісом...

Почувши, що він мене зробив лісничим, мені аж моторошно стало. Правда, я любив ліс і часто ходив за білими конваліями, але про лісову справу маю стільки поняття, як про астрологію. Повернувшись поза плечима Журибіди, я шепнув:

— Слухайте, товаришу! Я ж не лісничий!..

— Пусте! — шепнув він мені і голосно сказав: — Ну, так як же, товариші?

— І нехай собі рубають на здоров'я! — несподівано викрикнув Журибіда. — Що він мій чи ваш, щоб його доглядати?.. Ліс обчествений і обчество рубає!..

— Так то так, але ж він буде потрібний ще й для тих, що будуть після нас!—сказав Коцюбенко. — Він буде потрібний ще й для дітей наших!..

—Другой тада вирастють!—упевнено сказав "начальник".

—А виросте!—промовив Журибіда. —Де ж то видано, щоб на Полісся та не було лісу!..

—Ну, а як з розверсткою та реквізицією? Треба ж установити якийсь порядок! Не можна далі так робити, як то робилося досі!..

—А што там разговарівать?—махнув рукою "начальник". — Разі не всьо равно?..

— Ай справді!.. Що тут і говорити!.. — почав було казати Журибіда, але Коцюбенко сердито зауважив:

—Це, товаришу, чорт знає що! Невже ви думаєте, що ви маєте власть для того, аби нехтувати справами? Сказати по щирості, цього від вас вже не сподівався!

—А ви тово... поосторожнее...—прошипів "начальник". — Почему ето ви всьо командуєте, когда я тоже такой член, как і ви?..

— Чому я командую?! — обурився Коцюбенко. — Тому, що сам усе діло роблю!.. Чи подумали ви коли над тим, щоб так не було тут мене, то не були б ви начальником міліції і членом ревкому, а товариш Журибіда також не був би тим, чим він є зараз?..

—Та заспокойтеся!—злякано сказав Журибіда. — Я ж той... я нічого... що мені?..

"Начальник" схопився з місця і кинувся до нього:

— Ви, товарищ военком, вразумительний челавек, но очінно согласительний! Ви должны сделать так, щоб бил режим, щоб дісципліна і послушаніє!..

— Ай справді! — метнувся Журибіда. — А я той... я й забув якось!..

Коцюбенко мовчки встав з-за столу і схвильовано заходив по хаті. Дідусь співчуваюче стежив за кожним його рухом і тихо приказував:

— І треба ото так сперечатися? І треба ото так доказувати? Та ви плюньте на них, товаришу!

Коцюбенко раптово зупинився перед дідом і сказав:

— Не ваше діло, товаришу діду, мішатися в справи начальства! Самі знаєм, що робим!..

Лице "начальника" розплилося в задовольняючу усмішку, а маленькі очі Журибіда так і засвітилися. Обидва переглянулися поміж собою.

— Дело, можно сказать, такое, што конешно нада било б рещіть вместе, но как нету времени, так почему ево ніззя поручіть това— ріщу Журибеде, щоб он без лішніх разгаворов рещіл своєю власно?.. — згідливо сказав "начальник".

— Еге, еге! — озвався й Журибіда. — Чому не порішити своєю власно?.. Я ж так, щоб і вам було легше!..

— Дякую! — буркнув Коцюбенко. — Хай буде по-вашому! Вирішайте собі своєю власно, але тоді самі говоріть собі з тими, що приходять скаржитися на вас!..

— Чіво ж тут такого? — спитався "начальник". — Разі тето так трудно?

— Ну й говоріть! — відмахнувся рукою Коцюбенко.

— А ви не гнівайтесь! — сказав Журибіда. — Сідайте краще на своє місце та вип'ємо ще по чарочці!..

— Дякую дуже! Ви вже краще дозвольте мені піти спати!

— Почему же енто так? — цікаво спитався "начальник". — Не здравіцца вам, што лі?..

— Нічого... — протягнув Коцюбенко. — Стомився... Голова болить... Час спочити трохи...

— Ще встигнете! — сказав Журибіда. — А ми б того... як його... запили б трохи... за моє здоров'я, чи що...

— Я вже пив, як було треба, а тепер на добраніч!

— Ви вже йдете? — схопився Журибіда. — А як же я маю їхати на ту волость?..

— На мою думку, — сказав Коцюбенко, — ви повинні зробити парад міліції, а потім скликати скрізь мітінги!..

— А що то таке оті мітінги? — жваво спитався Журибіда.

— Собранія такія... — вмішався "начальник".

— От вам товариш начальник скаже вже! — кивнув Коцюбенко головою на "начальника".

"Начальник" нахабно підняв голову.

— І расскажу, что мне такое!..

— Ех, дурню ти, дурню! Що ти можеш розказати?—захитав дідусь головою.—Розсівся на панських стільцях, так думаєш, що й розумним став?..

— Мовчать, дед!—grimнув "начальник".—Када була війна, то я ще не на таких сидел! Било вот так в Галіції заходіш в какой-нібудь дом і садішся, где тібе тільки пондравіцца і делаїш сібе, што тільки завгодно...

— Через те ж воно так і кепсько тепер, що тільки ходили та сідали! — зітхнув дідусь.

— Ну, завтра будемо балакати! — сказав Коцюбенко. — А тепер годі!

Попрощавшись із Журибідою та Підкуйногою, він повернувся до мене.

—Ходіть зі мною! — сказав, йдучи до дверей.

—А чіво єму йті? Пускай здеся будеть!—сказав "начальник".

— Еге, еге! Чого вам іти?—звернувся до мене й Журибіда.

Стараючись бути якомога лагіднішим, я обережно став відмовлятися, але то нічого не помагало. І коли я попрощався з Жури— бідою і подав руку Підкуйнозі, то він, тримаючи мене за руку, швидко шепнув мені на вухо:

— Ви будьте здеся, так ми вас замісто єво ізбірєм!..

—Замість кого?—спитався я голосно, не розуміючи, що він хоче сказати.

Він почервонів, розсердився і сказав:

— Ну, как не жілаєтє, так до свіданя!..

Я вклонився і вийшов слідом за Коцюбенком. Він стояв на ґанку й замислено дивився на ясно визорене небо.

—Яка чудова ніч! — сказав я.

—Чудова, та не для нас! — промовив він.—Хіба такі люде, як от ми, мають час і змогу милуватися нею?..

Зійшли скрипучими сідками з ґанку і подалися до школи. В селі було тихо, як у могилі, тільки десь далеко сумно й протяжно хтось кричав.

— На хуторі кричать, — байдуже промовив Коцюбенко. — Певне, розбійники напали...

І вийшло якось так, що ми несвідомо прискіпили свого ходу. Зараз же за маленькою й низенькою однобанною церковцею повернули в провулочок і зупинилися перед невеличким сірим будиночком, над дверима якого висіла чорна таблиця з білим написом —"Народня школа".

V

В маленькій, вимазаній білою глиною кімнатці було тихо й затишно. Одним одне малесеньке віконце було завішене біленькою фіраночкою, в кутку стояв невеличкий столик з книжками, над ним копія картини Гвідо Рені "Христос у терновім вінку". Далі по стінах висіли картки українських письменників, видання "Союзу Визволення України", а між ними незмінні "Гагілки" і "Гість з Запоріжжя".

— Сідайте і будьте як у себе вдома! — сказав він до мене, висунувши з-під стола табуретку.

Я сів і став переглядати його книжки. Все старе й давно знайоме, але характерне

для українського інтелігента з народу. "Історія одного селянина" Еркмана Шатріяна, "Боротьба за право" Францоza, "Ілюстрована історія" Грушевського і тут же старе видання Леніна "Письма о тактиці".

— Читаєте дещо? — спитався я його.

— Де там у чорта читати?! — сказав він. — Самі бачили мою роботу!..

— А, так! Я дивуюся вам, як ви так можете?..

— Мушу, то й можу! По-перше, як я вже казав, мене ніякий чорт тут не зачіпає, а по-друге — я захищаю село від червоних грабунків...

— Ви захищаєте, а ваші товариші грабують...

— Не дуже!

— Я ж сам бачив, як той "начальник" поводився.

— Чорт його знає, що йому сталося?! — зітхнув Коцюбенко. — Раніш він не був таким!..

— Мені здається, — сказав я, — що він завидує Журибіді... Ви стільки йому всяких назв надавали.

Коцюбенко замислився. Довго думав і ходив від ліжка до порога і від порога до ліжка, а потім підійшов до мене і зітхнув:

— Дійсно, я не розрахував! Бачите, коли я давав йому всякі адміністративні назви, то передовсім мав на увазі його жадобу бути начальством і цілковиту нездалість начальствувати. Отже, досі було так, що всі назви носив він, а ділом відав я, але тепер боюся, щоб він не зазнався...

— А чому ви того Підкуйногу не зробили хоч яким-небудь Опродкомом?

— Досить з нього того, що вже має!.. То ж він і так уже в печінки всім в'ївся... Полотно "реквірує", кури "реквірує", самогон "реквірує"...

— А ви б його прогнали!

— Куди вже там! Пізно тепер! Перше те, що його була вибрала громада, а друге — його молодший брат у повітовій чрези — чайці служить...

— Ну, так що з того?

— Нічого! Треба миритися та й усе!

Затих і знов зачав ходити по хаті. Раптом ляснув себе по лобі долонею і сказав:

— Не я буду, коли я його не знищу!

Вийняв з кишені револьвера і любовно притис його до лиця.

— Найпевніший друг і товариш у наші часи! — сказав.

Сам не знаю, через що саме мені згадалися вірші якогось комуністичного поета про те, що на всяке насильство треба відповідати тільки насильством, і я промовив:

— Мені здається, що цим ви нічого не зробите... Що з того, що ви знищите одного Підкуйногу, як навколо вас буде одна дика сила?.. Лишіть ви цю всю гру і ходіть зі мною.

Його лице болюче зморщилося і він журно похитав головою.

— Нікуди я звідси не піду, бо цей куточок мій!..

Став лицем до образу Христа в терновім вінку і взяв мене за руку:

—Бачите цей образ? Коли я був на польському фронті, то знайшов його в розбитому костюлі. Ви подивіться ліпше і побачите дві маленькі дірочки від револьверних куль. Його московські салдати розстрілювали за те, що він не православний...

Він говорив якимсь чудним, надірваним, наче глухим голосом, а його лице весь час болюче здригалось. Протягнув руку до образу і показав мені дві чорні цяточки: одна коло вуха, а друга в середині тернового вінка.

— Розстріляли й покинули, а я найшов його і носив з собою доти, доки не прийшов сюди. Тепер я його оправив, поставив над своїм столом і вирішив ні на крок не відступати від нього...

Я згадав нашу зустріч у лісі, як він показував мені револьвер, і, порівнюючи з даним моментом, подумав: "Коли не божевільний, так романтик..." Але він наче відгадав мої думки, повернувся до мене і сказав:

—Ви не думайте, що я божевільний або лишнє випив! Нічого подібного! Я тільки сучасний інтелігент і такий, як і ви, анархіст— індивідуаліст...

Кинув револьвер на стіл і дико засміявся:

—Одначе, так збожеволіти дуже легко!.. Рушив з місця і збожеволів!..

Я мовчки дивився в його незвичайно непорушні і незвичайно блискучі очі і відчував, як по спині проходили дрижаки...

—Не бійтеся!—кинув до мене головою. —Я не збожеволів і не збожеволю, а, напевне, піду до Постернака...

— А хто він такий?—спитався я.

— Тутешній чоловік і добрий господар... Був колись волосним старшиною, а ще перед приходом червоних — сільським головою...

— А де ж він тепер?

— Пограбував його наш "начальник" зі своїми міліцейськими, а він розлютився і в повстанці пішов... Хоче помститись...

—Дивно мені! — сказав я. — Як тільки ви можете тут сидіти й потурати примхам усяких...

— Мовчіть!—різко спинив він мене.—Я тут сиджу, бо мушу сидіти...

Урочисто повернувся в куток і показав на образ Христа.

В той час вікно задзвеніло і здоровезний камінь, просвітавши коло мого вуха, вдарився об протилежну стіну кімнати. Свічка на столі затремтіла і згасла. Коцюбенко зігнувся і кинувся до дверей. Прочинив і крикнув:

— Гей, хто там?!.

Ніде нічого. Тільки одні жаби на болотах кричали, аж надривалися, і чимсь страшним віяло з лісових нетрів.

— Бр... холодно як!.. — промовив Коцюбенко і вистрілив. Голосна луна відкликнулася десь аж на болотах і знову стало тихо.

Він ще постояв так трохи і зачинив двері.

— І хто б це міг бути?!—замислено промовив сам до себе. — Та цього я не подарую...

Я сидів на своєму місці і щось чудне тривожило мою душу і заставляло забути і за

довгу подорож, і за страшну втому, від якої боліли кості й темніло в очах. В мізку чим далі, тим більше зростало якесь незрозуміле напруження, яке затаєно чогось ждало й сподівалося.

Коли тут коло хати застугоніло і хтось з усієї сили шарпнув за двері.

— Товаришу Коцюбенко, відчиніть! — почувся дрижучий старечий голос.

— Неначе товариш дід!—промовив Коцюбенко і кинувся до дверей.

—Хто там?

— Це я! Відчиняйте, Бога ради!..

— Засвітіть світло! — сказав він до мене, відчиняючи двері.

І при світлі свічки ми побачили блілого, як смерть, переляканого дідуся, сива голова якого була розкуйовджена, а крізь порвану сорочку визирало худе й жовте старече тіло. Дрижучи, як у пропасниці, він говорив:

— От нещастя!.. От біда!... Господи, спаси й помилуй!..

— Що сталося, діду?! — спитався Коцюбенко і лице його пополотніло.

— Ой, тікайте скоріше! — закашлявся дідусь. — Тікайте, бо вони сюди прийдуть!..

—Та кажіть же нарешті, що там такого сталося?!—крикнув сердито Коцюбенко. — Куди тікати? Чого тікати? Хто сюди має прийти?..

Дідусь сів на ліжку й заплакав:

—Насилу вирвався.. Чека хотіли зробити...

—Що таке?—здивувався Коцюбенко.

—Чека, кажу, хотіли зробити...—плакав далі дідусь.—Панотцеві вже зробили...

— Нічого не розумію... — розвів руками Коцюбенко і взяв дідуся за плече. — Кажіть же!..

Дідусь витерся рукавом і, схопивши його за руку, поспішаючи і заїкаючись, почав говорити:

— Ото, як ви пішли, то вони ще пили й говорили про те, як треба їхати на волость. Журибіда хотів, щоб було так, як ви казали, з мітінгами, чи як його там, а Підкуйнога відмовляв його і казав, щоб він не слухався вас, бо ви його обманюєте. Потім Підкуйнога приніс звідкись якусь стару шаблю й остроги і став його вбирати повоєнному...

—Як так? — спитався Коцюбенко. — Він же у свиті!

— Отак, як бачите! Остроги причепили до постолів, а свиту підперезали поясом і повісили шаблю...

— І що ж, Журибіда дав оце все зробити з собою?

— Він спершу відмовлявся, але як Підкуйнога приніс йому ще якогось широкого кашкета із зіздою, то він натягнув його на голову і ходив по хаті, приказуючи—ась, два... ась, два...

— Ну, що ж далі?—нетерпеливо спитався Коцюбенко.

—Далі вони знов пили і знов говорили... Казали, що Журибіда повинен так їздити, як колись архієрей або губернатор, а Підкуйнога завтра рано мав парад у коло церкви зробити зі своїми міліцейськими...

Коцюбенко повернувся до мене:

— Як бачу тепер, ви казали правду!.. Занадто я надавав йому отих звань усяких і от звихнувся мужик...

— Та ще й як звихнувся! — сказав дідусь. — Коли Підкуйного сказав йому про парад, то він аж підскочив від радості і загаласував, щоб і благодарственный молебень також був. Підкуйного казав, що піп може на це не згодитися, але Журибіда вже й сам слухать нічого не хотів. Схопився, став бігати по хаті і кричати, щоб до нього зараз же привели попа, а коло хати поставили варту...

— А що ж Підкуйного? — цікавився Коцюбенко.

— А що йому?! Він і радий метушитися, бо в тій метушні він тепер найстарший і робить, що йому самому хочеться...

— Що ж він там таке робить?.. — хвилювався Коцюбенко.

— Поставив спершу варту коло хати з обрізами в руках, а потім привели попа і сказали йому, щоб він відслужив у церкві мо— лебствіє за здоров'я Журибіди й за народню власть...

— Ха-ха-ха!... — несподівано, якимось істерично зареготався Коцюбенко. — Так його, патлача такого, так!..

Дідусь залякано підвівся з ліжка і тихо сказав:

— Що ж тут смішного, як вони його забили?!.

Коцюбенко так і завмер.

— Забили?! — ледве промовив. — За що?

Дідусь знову заплакав і крізь плач виривалися лише уривчасті фрази і окремі слова:

— Сказав, що не мають права приказувати... Сказав, що церква відділена... Журибіда став шарпати його за бороду і кричати: "Тепер ти знаєш, що таке Воєнко!"... Потім вони його повели в льох і... і... і забили...

Вдарився кулаком в груди і зарідав, як мала дитина.

— Я вибіг на вулицю і став кричати... Вони зловили... Тягнули в льох... Били... А я втік сюди... Вони зараз також прийдуть. Вони хотіли ще раніш, але через попа затрималися... Посилали одного міліцейського подивитися, що робити... Він був тут і казав, що тайну раду радите з петлюрівцем...

— Де ж той петлюрівець? — скрикнув Коцюбенко.

— Це вони так на товариша кажуть... — показав дід на мене. Тривога в моїй душі зросла до болю. Я встав на ноги і сказав: — Нічого ви з ними не вдієте тепер, хоч самі створили їх! Ходім, ліпше!..

Коцюбенко махнув рукою.

— Заспокійтеся!.. Що ж далі, діду?..

— Вони казали, що ви хочете зробити переворот, що ви змовляєтеся, що ви з Постернаком заодно, і хочуть зробити вам чека...

— А Воєнко для чого?

— Підкуйного каже, що Воєнко для командування тільки, а все діло має робити він, бо в нього вся сила...

— Що ж на це Журибіда?

— Той ходить тепер з острогами і радіє... Збирається ще хату Постерначці спалити... Враз задзвонив дзвін.

— Бом... бом... бом...—простогнав великий.

— Бам... бам... бам...—затужив менший.

Ми схопилися й вибігли надвір. Небо над селом було червоне, й рижий дим котився просто на церкву. На селі стояв глухий гомін, серед якого чувся несамопитий крик якоїсь жінки.

— Ось вам ваша сила! — несподівано вирвалося з моїх уст.

— Гасити треба, гасити! — дико крикнув до мене Коцюбенко і раптом зігнувся до землі.—Де ж я тепер свого Христа сховаю?..

Коло церкви почувся якийсь крик і в провулку показався гурт темних постатей, які при світлі пожежі здавались страшними й загадовими. В передніх рядах юрби, було видно, йшов Підкуйнога, а поруч його Журибіда. Обидва вони сильно заточувались й галасували:

— Ізмени не должно бити! Нада знічтожіть ейо! — кричав Підкуйнога.

— Еге, еге!.. Знічтожити, прокляту!—верещав Журибіда.

Побачивши нас, вони зупинилися. З хвилину стояли мовчки, не рухаючись з місця, а далі захвилювались і всі разом посунули на нас.

Коцюбенко вихопив з кишені револьвер і став утікати. Я побіі разом з ним. Дідусь, у своїх білих штанах і сорочці, заметушився на одному місці і так потонув у юрбі.

Біжучи через городи, по яких котився густий дим пожежі, ми чули, як за нами сатаніла юрба і як кричав Підкуйнога:

— Бейте єво, старого чорта, бейте!.. Пускай знаїть, как прідупріждать!..

Вибігли за село й кинулися просто в ліс. Глухий гомін дерев видався мені величним співом чернечого хору в Печерськiм монастирі і я несвідомо майже зупинився і став слухати. Крізь лісовий гомін долітали з села окремі викрики й хвилинами чулося жіноче голосіння. Однаково, як це не дивно, моя душа була цілком спокійна, а важка втома зборювала й хилила додолу.

— Добре було б спочити тепер!—сказав я до Коцюбенка.

— Спочити?! — здивувався він. — А вони як?!

— Хто вони? — спитався я.

— Начальник і Воєнко...—сказав Коцюбенко.

— То ж вони вбити вас хочуть!..

— Вбити?! Гм... вбити, кажете?..

— А чого ж ви тоді втікали?..

— Хто втікав?.. Я не втікав!..—заговорив він якимсь чудним і непевним голосом.—То я так собі... так собі від Христа побіг...

Раптом сів на землю й заплавав:

— Так марнується сила... марнується сила... марнується сила...

Я нахилився до нього і став гладити його по голові.

— Заспокойтеся! Не треба так! Вставайте та ходім, бо тут можуть вас знайти!..

— Йдіть ви собі к чорту! — заскреготав до мене зубами. — Розумієте — к чорту!..

— Але ж ми разом маємо йти!—пробував його вговорити.

— Чуєте, що я сказав?! — грізно підвів голову. — Йдіть собі і не перешкоджайте мені бути тут на варті!..

— На якій варті?..

— Ліс тепер мій і я не дозволю його нищити!..

Я мовчки відступився від нього. Він пильно подивився на мене:

— Не вірите, га?.. Не вірите?.. Так зараз побачите!.. Зараз побачите!.. Інтелігент!.. Зволоч!.. Анемія!.. Плазмонія!.. Анархіст!..

Миттю став рачки й вишкірив зуби:

— Гав!.. Гав!.. Гав!..

Я зрозумів усе й кинувся від нього. Біг так довго, заки не замерло в моїх вухах оте божевільне "гав!" й заки лісовий гомін не обгорнув мою душу мовчазним спокоєм. Тоді зупинився і побачив, що вже сходить сонце. Внизу дерева були обгорнуті сизо— білим серпанком легеньких туманів, а вгорі були залиті червоним сяйвом літнього сонця. Якась дивна байдужість огорнула мене і я спокійно ліг на траву й задивився на небо. Небо було синє, прозоре й чисте, і чомусь здавалося мені, що високі столітні сосни своїми осяйними верхами намагаються його підпалити, як воєнком підпалив Постернакову хату, але воно не хотіло горіти, бо тоді мав би вже збожеволіти я... Лежав і бачив просто над своєю головою величезного вулика, коло якого чорною хмарою роїлися пчоли. Однаково, це мене не цікавило й не захоплювало, тільки, вже засипляючи, чув, як щось гомоніло: "А поліщуки дуже дбайливі. .. тільки темні... дуже темні..."

— Гу-у-у-у... Шу-у-у-у...—гуло наді мною моє рідне волинське Полісся...

м. Тернопіль, 1921 р., 2 липня